

УДК 316.61

Г. І. Андрущенко, канд. соціол. наук

Національна металургійна академія України

ХАРАКТЕР ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДОВІРИ І СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Проаналізовано та узагальнено існуючі в зарубіжній та вітчизняній соціологічній, психологічній, економічній, політологічній літературі підходи до визначення сутності понять «довіра» і «соціальний капітал», різні думки стосовно характеру та особливостей взаємозв'язку довіри і соціального капіталу; сформовано бачення автором цих особливостей; встановлено своєрідний статус цих понять по відношенню одне до одного; визначено особливості та перспективи цих взаємовідносин у подальших дослідженнях.

Ключові слова: довіра, соціальний капітал.

Актуальність дослідження. Як наслідок кризових явищ у сучасному суспільстві існує дефіцит загальнолюдських цінностей, зокрема довіри, у різних формах соціальних відносин, що, у свою чергу, негативно впливає на емоційний стан і рівень життя населення, швидкість та ефективність соціально-економічних перетворень у країні, а також на стан соціального капіталу взагалі. У таких умовах необхідність дослідження потенціалу довіри як механізму соціальної взаємодії набуває особливої актуальності, адже відсутність реального соціального капіталу, його роз'єднаність, шкодить довірі й унеможливорює її існування в суспільних відносинах.

Про очевидність та актуальність обраної теми свідчить також і той факт, що питання існування довіри у суспільних відносинах та формування соціального капіталу в суспільстві отримало широке відображення у науковій літературі. Про це свідчить існування різних підходів як до розуміння сутності довірчих відносин, так і до концепції соціального капіталу. Разом з тим, за існуючого розмаїття наукових думок стосовно сутності понять «довіра» і «соціальний капітал» та їх впливу одне на одного виникає необхідність чіткого визначення характеру та особливостей взаємозв'язку довіри і соціального капіталу, тобто виявлення своєрідного статусу цих понять по відношенню одне до одного.

Мета і завдання дослідження. Тож метою написання статті є спроба визначити, чи дійсно соціальний капітал ґрунтується на високій довірі в суспільстві? Чи є можливою ситуація, коли наявність соціального капіталу не має нічого спільного з довірою та іншими загальнолюдськими цінностями?

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати та узагальнити існуючі в зарубіжній та вітчизняній соціологічній, психологічній, економічній, політологічній літературі підходи до визначення сутності понять «довіра» і «соціальний капітал»;
- вивчити різні думки науковців стосовно розуміння ними характеру та особливостей взаємозв'язку довіри і соціального капіталу;
- на основі вивченого досвіду сформуванню власне бачення особливостей взаємозв'язку довіри і соціального капіталу, чітко з'ясувавши своєрідний статус цих понять по відношенню одне до одного;
- визначити особливості та перспективи цих взаємовідносин у подальших дослідженнях соціологів.

Огляд останніх досліджень і публікацій за даною проблемою. Слід зазначити, що вчені (зокрема, Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Р. Інглегарт, Е.Л. Лессер, Дж. Колеман, П. Штомпка, Р. Роуз, В. В. Радаєв, І. Мачеринскене, А.А. Бова, Л. Найдбонова та ін.) по-різному розцінюють характер взаємозв'язку довіри і соціального капіталу. У процесі аналізу цього питання виникають труднощі концептуального характеру, пов'язані з наявністю різних точок зору на поняття «довіра» і «соціальний капітал», тобто з невизначеністю самого предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, ступінь довіри буває різним залежно від характеру зв'язків, що сформувалися між людьми (наприклад, вони можуть бути родинними, дружніми, діловими тощо). У такому аспекті взаємозв'язок між довірою і соціальним капіталом є очевидним. Це підтверджує запропонована американським політологом, професором Гарвардського університету Р. Патнемом класифікація типів соціального капіталу, побудована за ознакою міцності зв'язків між суб'єктами.

Відповідно до цієї класифікації Р. Патнем поділяє соціальний капітал на міжособистісному рівні на два типи. Перший тип об'єднує відносини між членами родини, друзями і характеризує наявність тісних зв'язків, що відповідно породжують високий ступінь довіри між ними. На думку Р. Патнема, цей тип капіталу допомагає людині бути прийнятим у певній спільноті. Другий тип соціального капіталу характеризує відносини зі знайомими, партнерами, колегами. Хоча ці зв'язки вважають менш міцними і ступінь довіри в них є значно нижчим, ніж у зв'язках першого типу, проте вони є особливо важливими для кар'єрного росту, набуття людиною гідного соціального статусу [1, р. 92].

Отже, для кожного типу соціальних відносин характерний різний ступінь довіри між їх учасниками, що, в свою чергу, зумовлює формування того чи іншого типу соціального капіталу. І цей ступінь тим вищий, чим вужче коло осіб, гідних довіри з точки зору певного суб'єкта довірчих відносин. Зокрема це стосується наявності довіри в економічній діяльності.

У праці «Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії» Р. Патнем разом зі своїми колегами Р. Леонарді та Р. Нанетті зазначає, що в суспільстві, де люди довіряють тільки своїм родичам і не схильні до кооперації з

іншими, спостерігається економічна стагнація. На їх думку, довіра є однією з тих невід'ємних якостей особистості, які підвищують її добробут і виявляються тільки в процесі колективної діяльності, тобто під час формування соціального капіталу [2, с.136].

Таким чином, соціальний капітал за Р. Патнемом – це здатність людей співпрацювати для реалізації спільної мети. Надаючи змістове наповнення поняттю «соціальний капітал», він визначає ступінь взаємної довіри як результат складної еволюції, що включає в себе конфлікти, процес нормотворення, а також цивілізаторську діяльність інтелектуальної та управлінської еліти.

Як бачимо, у Р. Патнема довіра виступає елементом соціального капіталу і має самостійне моральне значення; це не просто набір діючих у суспільстві інститутів, це «клей», що утримує їх разом [1, р.167].

Вивчаючи особливості існування довіри в економіці, відомий американський філософ, політичний економіст і письменник Ф. Фукуяма виводить її з господарської сфери діяльності людей, визначаючи довіру як своєрідну форму соціального капіталу [3, с. 28]. Він, як і Р. Патнем, стверджує, що, не довіряючи один одному, люди можуть співпрацювати лише в межах системи формальних правил і регламентації, тобто довіру заміняє весь цей юридичний апарат.

Цікавим є те, що під час лекції у Києві (2006 р.) він назвав суспільну довіру продуктом соціального капіталу [4], при цьому одночасно стверджуючи у своїй праці «Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию», що соціальний капітал є визначеним потенціалом суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами, тобто соціальний капітал – це форма матеріалізованої довіри [3]. Як бачимо, сам Фукуяма в різні періоди своєї наукової діяльності змінює власне розуміння характеру взаємозв'язку між довірою та соціальним капіталом.

Для Фукуяма соціальний капітал є неформальними нормами, що відображають співпрацю між двома чи більше індивідами. Важливим, на його думку, є «радіус довіри», тобто кількість людей, охоплених дотриманням таких цінностей, як чесність, обов'язковість, тактовність тощо.

Відомий дослідник цінностей Р. Инглетарт, розглядаючи соціальний капітал у соціально-антропологічному аспекті, розуміє його як культуру довіри і терплячості, в якій з'являються великі мережі добровільних асоціацій. Такі мережі є результатом співдружності людей, що довіряють один одному, навіть тоді, коли довіра є, по суті, побічним продуктом асоціації. У результаті цієї діяльності відбувається зміцнення взаємної довіри [5, с.171].

На відміну від більшості вчених, Е.Л. Лессер стверджує, що довіра являє собою окреме, самостійне поняття, проте вона може бути як джерелом соціального капіталу, так і його результатом [6, р. 127]. Така думка Лессера заснована на переконанні, що довіра і соціальний капітал зміцнюють одне одного.

На підтримку поглядів Е. Л. Лессера, американський публіцист Дж. Колеман відмічає, що соціальний капітал здатен створювати міцні стосунки, а довіра, що виникає в їх результаті, генерує взаємність, а також результат цього процесу – дові-

ру на макрорівні, з якої, у свою чергу, формуються загальні цінності. Він приходить до висновку, що соціальний капітал – це ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних обов'язків та очікувань, формулюванню та запровадженню соціальних норм, створенню асоціацій. Отже, для Колемана соціальний капітал є потенціалом взаємної довіри та взаємодопомоги, що цілеспрямовано і раціонально формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали й соціальні норми [7, с. 122–126].

Зв'язок між довірою і соціальним капіталом вбачає і М. Пелдем. Цей зв'язок виявляється у його розумінні сутності соціального капіталу (до речі, близькому до трактування Р. Патнема) як соціального клею, що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємної довіри між людьми [8, р. 629]. Таким чином, у М. Пелдема довіра виступає в соціальних відносинах як фундамент для побудови соціального капіталу.

Відомий польський соціолог П. Штомпка вважає довіру важливим аспектом культурного і соціального капіталу. Він звертає увагу на те, що сьогодні у соціологічній теорії довіру розглядають як характеристику міжособистісних відносин, як культурний ресурс, що використовується індивідами у своїх діях (на відміну від поширених раніше психологічних підходів, де довіра сприймалась як особистісна установка) [9, с. 192–199].

На думку сучасних вітчизняних науковців О.І. Кокорської та В.Ф. Кокорського, схильність довіряти іншим виступає необхідною передумовою солідаризації, формування соціального капіталу, а недовіра, навпаки, викликає його ерозію та ізоляцію індивідів. Через це довіра розглядається як засіб посилення зв'язку між індивідом і спільнотою, як чинник зростання почуття єдності, можливості для кооперації [10, с. 542–555].

Відомий вітчизняний психолог Л.А. Найдюнова вважає, що соціальний капітал – це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які встановлюють довіру між громадянами та діють на покращення спільного благополуччя [11]. Отже, довіра, виступаючи сприятливим чинником благополуччя суспільства, розглядається нею як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу.

Представник сучасної політичної філософії Дж. Роулз зауважує, що мережі громадянської активності ведуть до зростання довіри через те, що соціальна кооперація завжди є взаємовигідною, адже отримання результату є можливим лише в разі виконання справедливих (задоволення потреб кожного з учасників, можливість сподівання на зустрічне дотримання умов взаємодії) і чесних (взаємодія і обопільність: одержання всіма учасниками користі від кооперації і одночасне виконання кожним з них своєї частки загальних обов'язків) умов кооперації [12, с. 201].

Висновки. Підсумовуючи загальнотеоретичний огляд наукових підходів до визначення характеру взаємозв'язку довіри і соціального капіталу, вважаємо, що, незважаючи на активні наукові та аналітичні дослідження вчених з цього приводу,

досі немає однозначних і узгоджених відповідей на принципове запитання щодо наявності, суті цього взаємозв'язку, його доцільності та необхідності для формування та розвитку суспільних відносин.

Отже, в результаті вивчення думок як зарубіжних, так і вітчизняних провідних науковців стосовно характеру взаємозв'язку довіри і соціального капіталу нами було виявлено таке: у Р. Патнема довіра виступає елементом соціального капіталу і має самостійне моральне значення; Ф. Фукуяма назвав довіру продуктом соціального капіталу і, разом з тим, соціальний капітал – формою матеріалізованої довіри; Р. Інглехарт розуміє соціальний капітал як культуру довіри; Е. Л. Лессер стверджує, що довіра являє собою окреме, самостійне поняття, проте вона може бути як джерелом соціального капіталу, так і його результатом; для Дж. Колемана соціальний капітал є потенціалом взаємної довіри та взаємодопомоги; у М. Пелдема довіра виступає в соціальних відносинах як фундамент для побудови соціального капіталу; П. Штомпка вважає довіру важливим аспектом культурного і соціального капіталу; на думку О.І. Кокорської та В. Ф. Кокорського, схильність довіряти іншим виступає необхідною передумовою солідаризації, формування соціального капіталу; Л. А. Найдьонова розглядає довіру як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу; Дж. Роулз зауважує, що мережі громадянської активності приводять до зростання довіри через те, що соціальна кооперація завжди є взаємовигідною.

На думку автора, серед наведених наукових підходів найбільш прийнятним є розуміння характеру та особливостей взаємозв'язку довіри і соціального капіталу, сформульоване Е.Л. Лессером. Автор також вважає, що довіра сприяє виникненню соціальних відносин, під час здійснення яких формується соціальний капітал. Тому довіра є передумовою, своєрідним джерелом соціального капіталу. Коли ж у результаті спільної діяльності людей відбувається задоволення їх потреб та досягнення конкретних цілей, вже існуючий рівень «початкової» довіри набуває свого підвищення, зміцнення, а соціальний капітал – свого наповнення і збагачення. Отже, довіра також виступає й наслідком, важливим результатом формування соціального капіталу. Проте варто зауважити, що, незважаючи на виявлений тісний взаємозв'язок довіри і соціального капіталу, ці поняття є самостійними і здатні існувати у різних науках відокремлено одне від одного.

1. *Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* / R.D. Putnam. – N.Y. : Simon and Shuster, 2000. – 345 p.
2. *Патнам Р.Д.* Творення демократії : Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
3. *Фукуяма Ф.* Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО “Изд-во АСТ”; ЗАО НППП “Ермак”, 2004. – 730 с.
4. *Кузьменко В.П.* Соціальний капітал суспільства Френсіса Фукуяма у створенні та розвитку НІС [Електронний ресурс] / В.П. Кузьменко : – Режим доступу : <http://iee.org.ua/ua/pub/p77>. – Назва з екрана.
5. *Inglehart R. Culture shift in advanced industrial society* [Text] / R. Inglehart. – Princeton (New Jersey), 1990. – 253 p.

6. Lesser E.L. Communities of practice, social capital and organizational knowledge / E.L. Lesser, M.A. Fontane, J.A. Slusher // Knowledge and communities. – Boston : Butterworth Heinemann, 2000. – P. 123–131.
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Обществ. науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
8. Paldam M. Social Capital: One or Many? Definition and Measurement / M. Paldam // Journal of Economic Surveys. – 2000. – Vol. 14, Issue 5. – P. 629–654.
9. Штомпка, Петр. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ. [под ред. В. А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
10. Кокорська О.І. Проблема довіри в контексті політичної культури сучасного українського суспільства / О.І Кокорська, В.Ф.Кокорський // Розвиток демократії в Україні : матеріали міжнар. наук. конф.(Київ, 29 вересня –1 жовтня 2000 р.). – К. : Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 540–548.
11. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини [Електронний ресурс] / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2007. – № 2. – Режим доступу : <http://osvita.ua/publishing/director/121>. – Назва з екрана.
12. Роулз Д. Політичний лібералізм / Д. Роулз // Сучасна політична філософія : антол. – К. : Основи, 1998. – С. 192–238.
- Отримано 11.12.09

А.І. Андрущенко, канд. соціол. наук

ХАРАКТЕР И ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ ДОВЕРИЯ И СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Проанализировано и обобщено существующие в зарубежной и отечественной социологической, психологической, экономической, политологической литературе подходы к определению сущности понятий «доверие» и «социальный капитал», разные мнения относительно характера и особенностей взаимосвязи доверия и социального капитала; сформировано видение автором этих особенностей; установлен своеобразный статус этих понятий в их отношении одного к другому; определены особенности и перспективы этих взаимоотношений в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: доверие, социальный капитал.

G.I. Andrushchenko, Candidate of Sociol. Sci.

CHARACTER AND FEATURES OF THE CORRELATION OF TRUST AND SOCIAL CAPITAL

The existing in foreign and national sociological, psychological, economic, and political science literature approaches to defining the essence of the concepts of “trust” and “social capital”, different views concerning the nature and characteristics of the correlation of trust and social capital are analyzed and summarized, the author’s vision of these features is formed. Their peculiar status in relation to one another is determined; the features and prospects of this correlation in future research are defined.

Keywords: trust, social capital.